

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УСПІШНОГО ФАХІВЦЯ

Постановка проблеми. У сучасних умовах оновлення всіх сфер українського суспільства виникає необхідність зміни стратегічних, глобальних цілей освіти, перестановки акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості, що визначає одночасно і мету, і засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності. Це змушує переглядати не тільки зміст освіти, але й форми та методи педагогічного впливу на студентів.

Отже, сучасну ситуацію професійної підготовки фахівця у вищих навчальних закладах і розвитку особистості студента можна охарактеризувати як перебудову свідомості й особистісного самопізнання, формування спрямованості на успішну професійну діяльність, пошук нових шляхів самореалізації та самоствердження.

У таких умовах актуальною стає проблема професійного самовиховання, оскільки саме воно дозволяє формувати риси та якості, що зумовлюють здійснення успішної професійної діяльності, забезпечує процеси соціалізації та професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню визначених проблем присвячено чимало наукових праць таких відомих учених, як С. Архангельський, В. Андрущенко, Н. Бордовська, М. Боришевський, С. Гончаренко, І. Зязюн, Р. Гуревич, В. Євдокимов, В. Кремень, Н. Кузьміна, В. Кудін, О. Пехота, О. Попова, І. Прокопенко, А. Реан, О. Романовський, В. Сипченко, С. Сисоєва та ін.

Як визначають дослідники А. Алексюк, Б. Ананьєв, В. Андреев, В. Вілюнас, Л. Виготський, Ф. Зеєр, Е. Климов, І. Кон, Л. Ледньов, А. Петровський, Г. Селевко, В. Сластьонін, Ю. Фокін, А. Хуторський, І. Якиманська та інші, у навчально-виховному процесі акцент слід робити саме на особистості. Проблема формування спрямованості особистості на майбутню професійну діяльність студентів вищих закладів освіти у психологічній та педагогічній науках розкривається в роботах Б. Ананьєва, Т. Гордєєвої, С. Занюка, О. Леонтьєва, Л. Мітіної, Е. Нікіреєва, С. Рубінштейна, М. Тутушкіної та інших.

Мета статті – розкрити сутнісні складники професійного самовиховання студентів для визначення основних напрямів діяльності педагогів вищої школи щодо формування успішного фахівця.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиліття предметом особливої уваги вітчизняної та зарубіжної психології і педагогіки стало питання розвитку особистості у процесі професійного навчання й виховання. Важливе місце в цьому процесі посідає період навчання у вищому навчальному закладі.

Можливості освіти у впливі на особистісний саморозвиток суб'єктів навчання дуже значні. Проте ці потенціали так і можуть залишитися невикористаними, якщо не буде спеціального педагогічного забезпечення їх реалізації. Тому практика освіти сьогодні потребує обґрунтування і реалізації найбільш плідних концептуальних підходів до забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх спеціалістів, до яких, безсумнівно, належить гуманізація педагогічного процесу як основа для активізації його впливу на особистісний розвиток і саморозвиток суб'єктів.

Проблема особистісно-професійного розвитку студентів у період навчання у ВНЗ широко представлена у працях психологів і педагогів Б. Ананьєва, А. Бодальова, І. Беха, В. Гриньової, Е. Зеєр, С. Золотухіної, Е. Климова, В. Лозової, А. Петровського,

О. Пехоти, О. Попової, К. Роджерса та інших, у працях яких виокремлюються такі основні напрями особистісно-професійного розвитку:

- розвиток професійної спрямованості та необхідних здібностей;
- професіоналізація й удосконалення психічних процесів і станів;
- вироблення життєвої позиції і конкретизація життєвих планів;
- підвищення рівня самостійності й відповідальності;
- зростання рівня вимог у сфері майбутньої професії;
- етичний, естетичний і духовний розвиток;
- підвищення ініціативи і творчості;
- формування психологічної готовності до професійної діяльності;
- підвищення питомої ваги самовиховання і формування якостей, необхідних

у майбутній діяльності.

Мета навчання та виховання у вищій школі – допомогти майбутньому фахівцеві знайти місце в житті, побачити власну самоцінність, своє призначення, стимулювати прагнення до самовдосконалення. Є необхідним також свідоме й емоційне схвалення вибраної професії, що дає вище задоволення і становить сенс і щастя його життя; розуміння творчої природи професійної діяльності, що потребує величезних нервово-психічних витрат, постійної роботи над собою. Такий підхід у процесі навчання допомагає майбутньому фахівцеві у самоорганізації і самоствердженні, у пошуках чинників для постійного власного особистісного зростання, у створенні умов для активного пошуку не тільки сенсу свого життя, але й особистісного сенсу професійної діяльності. Отже, за сучасних умов велика увага приділяється професійному успіху як важливій умові життєвої успішності.

Усі люди різні – це відома аксіома, але у свідомості успішної людини сформована оптимістична програма дії. Можливість позитивного мислення значною мірою визначається ступенем довіри людини до себе. При цьому вона повинна жити в гармонії з собою та із зовнішнім світом. Успішне володіння спеціальністю означає сьогодні не тільки наявність професійних знань і вмінь, а й особливий особистісний вимір майбутнього фахівця. Тому природно, що значна увага в процесі навчання має приділятися проблемі формування й розвитку студента, орієнтованого на досягнення успіху.

Відомо, що професійний розвиток є невіддільним від особистісного, оскільки кожний із них заснований на принципі саморозвитку і творчої самореалізації.

Внутрішній світ людини характеризується необмеженими психічними можливостями, які вона використовує впродовж життя. У нових історичних умовах виникає необхідність у наукових пошуках, спрямованих на формування особистості, що усвідомлює свої можливості, прагне до самоосвіти, самовдосконалення, максимальної самореалізації, до досягнення щастя й успіху як у житті, так і в професійній діяльності. Методологічна особливість такого підходу – це постійна цілеспрямована робота над самим собою.

Отже, важливу роль у формуванні спрямованості на успішну професійну діяльність відіграє професійне самовиховання, оскільки воно зумовлює випереджувальне віддзеркалення у свідомості людини тих дій і вчинків, які вона збирається здійснити у процесі соціалізації та професійного становлення, визначення тих рис і якостей, які вона має намір виробити в собі для успішної професійної діяльності. Якщо подібна “уявна програма” формується, вона спонукає особистість до практичних дій щодо її реалізації, створює стимули для виявлення вольових зусиль. Професійне самовиховання потребує активного усвідомлення особистістю свого “Я”, відносин із навколишнім світом, життєвого досвіду, самого процесу роботи над собою; управління собою, своєю поведінкою, внутрішнім станом. Для самовиховання характерні планування й організація своєї діяльності, контроль та оцінювання перебігу роботи й результатів, а за необхідності – стимулювання або корекція своєї поведінки.

Самовиховання передбачає [7, с. 90]:

- аналіз власної особистості за допомогою самоспостереження, порівняння себе з іншими, ідеалом; самооцінка, виділення своїх якостей, які необхідно розвивати й удосконалювати; визначення того, що необхідно в собі подолати; ухвалення рішення про роботу над собою;
- постановка мети і розробка програми діяльності – визначення того, що, коли і як належить зробити, щоб удосконалювати одні й усувати інші якості, досягати намічених цілей і поставлених перед собою завдань;
- власне діяльність – навчальна, трудова, професійна, пізнавальна, естетична, фізична – з досягнення поставлених завдань, здійснювана за допомогою вольового зусилля над собою;
- саморегуляція цієї діяльності, що передбачає самоконтроль, самоаналіз, самооцінку її перебігу й результатів, а за необхідністю і коректування – уточнення цілей і завдань, пошук оптимальних засобів і способів самозміни.

Самовиховання є однією з вищих форм саморозвитку людини. Із цього приводу відомий вітчизняний педагог В. Лозовий пише: “Це є відносно відособлена діяльність, свідомо передбачена і керована суб’єктом з метою досягнення результатів, необхідних для забезпечення інших життєвих процесів і діяльностей” [6, с. 12]. Л. Рувінський у своїй монографії “Теорія самовиховання” характеризує самовиховання як “діяльність людини з метою зміни своєї особистості” [8, с. 15-20]. Ширший підхід у визначенні самовиховання міститься у А. Кочетова, що розглядає його як “усвідомлений керований особистістю саморозвиток, в якому відповідно до вимог суспільства цілями й інтересами самої людини формуються запроектовані нею сили та здібності” [4, с. 45].

Самовиховання – керований особистістю саморозвиток. Але в той же час самовиховання і саморозвиток не одне й те ж. Саморозвиток – процес об’єктивний, не залежний від розуму і волі людини, з віком він переростає у самовиховання. Це відбувається тоді, коли він стає підконтрольним свідомості, коли людина все більш свідомо починає брати участь у вдосконаленні свого “Я”. Самовиховання передбачає цілеспрямовану участь людини у всебічному розвитку власної особистості. При цьому вона прагне сама визначити свою мету, наповнену особистісним сенсом, і досягти її. Це діяльність, що є засобом її самореалізації, самовираження, здійснювана нею не за примусом, а за власним бажанням, усвідомлено, на рівні певних світоглядних установок. Її ефективність залежить від ступеня зацікавленості, мотивації, спрямованої на задоволення різноманітних матеріальних, соціальних і духовних потреб.

За своєю природою самовиховання є вольовим процесом. Чим сильніше у людини розвинена воля, тобто здатність змусити себе досягти намічених цілей, долаючи будь-які перешкоди, тим ефективніше і самовиховання. У свою чергу, за його допомогою можна розвинути в собі волю. Ці процеси тісно взаємопов’язані.

Одним із найважливіших завдань професійного самовиховання є розвиток професійної самосвідомості, яку розглядаємо як усвідомлення особистістю специфічних вимог обраної професії, адекватне співвідношення себе з конкретними професійними вимогами, наповнення майбутньої професійної діяльності особистісним сенсом, що робить її значущою й необхідною для досягнення успіху в житті. Кінцевим продуктом формування професійної самосвідомості є динамічна система уявлень людини про саму себе, що пов’язана з їх оцінкою і названа у психологічній літературі терміном “Я-концепція”.

Наукове поняття “Я-концепція” увійшло до вжитку в спеціальній літературі порівняно недавно, можливо, тому в літературі – як вітчизняній, так і зарубіжній – немає спільного його трактування; щонайближче за сенсом до нього знаходиться самосвідомість. У такому аспекті розглядається ця проблема в працях І. Антонова, І. Кона, А. Орлова,

А. Спіркіна, В. Століна, Т. Шибутані, В. Ядова та ін. Науковці дійшли висновку, що “Я-концепція” – поняття нейтральне, таке, що включає оцінний аспект самосвідомості. Це динамічна система уявлень людини про саму себе, в яку входить як власне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, так і самооцінка, а також суб’єктивне сприйняття зовнішніх чинників, що впливають на дану особистість.

Таким чином, Я-концепція – сукупність всіх уявлень індивіда про себе, що пов’язана з їх оцінкою і очікуванням відповідної поведінки. Всі три елементи установи можна конкретизувати таким чином [1, с.12]:

1. Образ Я - уявлення індивіда про самого себе.

2. Самооцінка – афективна оцінка цього уявлення, яка може мати різну інтенсивність, оскільки конкретні риси образу Я можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов’язані з їх ухваленням або засудженням.

3. Потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть бути викликані образом Я і самооцінкою.

Я-концепція є не статичним, а динамічним психологічним утворенням, її формування, розвиток і зміна обумовлені чинниками як внутрішнього, так і зовнішнього порядку. Вона виникає у людини в процесі соціальної взаємодії як неминучий і завжди унікальний результат психічного розвитку, як відносно стійке і в той же час схильне до внутрішніх змін і коливань психічне надбання. Первинна залежність Я-концепції від зовнішніх впливів безперечна, але надалі вона відіграє самостійну роль у житті кожної людини.

Усвідомлення Я-концепції складає частину загальної структури особистості, що значною мірою визначає її саморозвиток. Вона є важливим регулятором процесів самовиховання, джерелом очікування щодо власної поведінки і самого себе, здійснює регуляцію соціальної поведінки особистості, сприяє досягненню її внутрішньої узгодженості. Я-концепція може бути широко використана для самовиховання особистості студента, оскільки дає інформацію про те, що потрібно робити для її самовдосконалення. Психологічні механізми її дії на стимулювання студентів до самовиховання полягають у тому, що вони порушують у них переживання внутрішніх суперечностей між досягнутим і необхідним рівнем розвитку і викликають потребу в роботі над своїм самовдосконаленням.

Самовиховання значною мірою впливає на адекватність самооцінки – складне особистісне утворення, що належить до фундаментальних властивостей особистості. У ній відбивається те, що людина пізнає про себе від інших, усвідомлення своїх дій і особистісних якостей. Самооцінка пов’язана з однією із центральних потреб людини – потребою у самоствердженні, яке визначається ставленням реальних досягнень до того, на що вона претендує, які цілі перед собою ставить. У своїй практичній діяльності людина прагне до досягнення таких результатів, які узгоджуються з її самооцінкою, сприяють її укріпленню, нормалізації. Суттєві зміни у самооцінці з’являються тільки тоді, коли досягнення пов’язуються суб’єктом діяльності з наявністю або відсутністю у нього необхідних здібностей. Завдяки включенню самооцінки до структури мотивації діяльності особистість постійно співвідносить свої можливості, психічні ресурси з цілями і засобами діяльності.

Для розуміння самооцінки істотними є такі чинники: по-перше, важливу роль в її формуванні відіграє зіставлення образу реального “Я” з образом ідеального “Я”, тобто з уявленням про те, якою людина хотіла б бути. Другий чинник, важливий для формування самооцінки, пов’язаний з тим, що людина схильна оцінювати себе так, як її оцінюють інші. Такий підхід до розуміння самооцінки був сформульований свого часу і розвинений в роботах Ч. Кулі і Дж. Міда [5]. Нарешті, ще один погляд на природу і формування самооцінки полягає в тому, що індивід оцінює успішність своїх дій і проявів

через призму своєї ідентичності. Індивід відчуває задоволення від того, що він вибрав певну справу і робить її добре. Слід особливо підкреслити, що самооцінка, незалежно від того, чи містяться в її основі власні думки індивіда про себе або інтерпретації думок інших людей, індивідуальні ідеали або культура, формує його самосвідомість.

У людини існує декілька образів “Я”, що змінюють один одного. Уявлення індивіда про себе в поточний момент, у момент самого переживання визначається як “Я-реальне”. Крім того, у людини існує уява про те, якою вона повинна бути, щоби відповісти власним уявленням про ідеал, так зване “Я-ідеальне”. Співвідношення між “Я-реальним” та “Я-ідеальним” і характеризує адекватність уявлень людини про себе, яка знаходить своє відбиття у самооцінці. Людина може оцінювати себе адекватно й неадекватно (завищувати або занижувати свої успіхи, досягнення). Самооцінка може бути високою і низькою, розрізнятися за ступенем сталості, самостійності, критичності.

Психологічні дослідження переконливо доводять, що особливості самооцінки впливають і на емоційний стан, і на ступінь задоволеності своєю роботою, навчанням, життям, і на відносини з оточенням. Разом із тим сама самооцінка також залежить від багатьох чинників. Становлення особистості індивіда і її окремих структурних компонентів, зокрема самооцінки як складника образу “Я”, не може розглядатись у відриві від суспільства, в якому він живе, від відносин, в які він включається. Таким чином, самооцінка як найважливіший компонент цілісної самосвідомості особистості виступає необхідною умовою гармонійних відносин людини як самої із собою, так і з іншими людьми, з якими вона вступає у спілкування і взаємодію. Адекватна самооцінка корелює з позитивним ставленням до інших людей, а також здатністю до саморозкриття і самовизначення. Важливу роль у процесі професійного самовиховання студентів відіграє педагогічне керівництво. Викладачам необхідно звертати особливу увагу на необхідність такої роботи над самими собою. Програми, у міру набуття досвіду самовиховання, природно, повинні ускладнюватись і ставати більш довготривалими. Зміст і форми роботи педагога з організації самовиховання можуть бути найрізноманітнішими. Завдання викладачів полягає в цілеспрямованому виявленні й розвитку потенційних можливостей і здібностей студентів при оволодінні ними знань, умінь і навичок використання інформації. У процесі стимулювання самовиховання студентів педагог вирішує такі завдання:

- сприяє самопізнанню, формуванню у студентів адекватної самооцінки;
- сприяє залученню студентів до різноманітних видів діяльності і соціальних взаємин, і тим самим – оволодінню ними системою соціальних ролей;
- допомагає певним чином організувати їх життєдіяльність, відбирає з навколишніх умов необхідний матеріал;
- здійснює відбір, модифікацію та включення до навчально-виховного процесу педагогічно доцільних засобів і стимулів професійного самовиховання;
- створює умови для саморозвитку студентів.

Отже, професійне самовиховання – це систематична і свідома діяльність студентів, спрямована на набуття бажаних якостей і позитивних рис, сили волі і характеру, усунення негативних (шкідливих) звичок. Способом професійного самовиховання є управління своїми відчуттями, думками, поведінкою, а результатом є самовдосконалення. Потреба в такій роботі виникає в навчальній діяльності, коли досягнути певний рівень самопізнання, вироблено здатність до самоаналізу і самооцінки, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистісних якостей поставлених перед собою меті й досягненню бажаного результату.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у процесі формування спрямованості на успішну професійну діяльність студент, відповідно до обраної мети, розвиває в собі професійні й особистісні здібності й характеристики, увільняючись від

звичок і якостей, що заважають самореалізації. Для цього необхідно знання про самого себе, яке можна отримати за допомогою усвідомлення Я-концепції. Вона може стати основою не тільки для діагностики й усвідомлення якостей студентів, але й програмою для самовиховання і самовдосконалення. Тому важливим є залучення викладачів, психологів і психологічного знання для надання практичної допомоги студентам у самовихованні.

Список літератури: 1. *Архангельский С. И.* Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы / С. И. Архангельский. – М., 1980. – 168 с. 2. *Грень Л. М.* Роль самооцінки у формуванні професійної самосвідомості студентів / Л. М. Грень // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць. – К., Вінниця: 2008. – Вип. 19. – С. 281–285. 3. *Грень Л. М.* Я-концепція – методологічна основа саморозвитку та самовдосконалення студентів у педагогічному процесі / Л. Н. Грень // Психологія і педагогіка професійної освіти. – Львів: 2008. – № 3. – С. 191–199. 4. *Кочетов А. И.* Как заниматься самовоспитанием / А. И. Кочетов. – Минск, 1991. – 360 с. 5. *Кули Ч.* Человеческая природа и социальный порядок. / Ч. Кули; пер. с англ. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 309 с. 6. *Лозовой В. А.* Самовоспитание личности: философско-социологический анализ / В. А. Лозовой. – Х.: Основа. – 1991. – 207 с. 7. *Осипов П. Н.* Стимулирование самовоспитания учащихся / П. Н. Осипов. – Казань: Карпол, 1997. – С. 82–110. 8. *Рувинский Л. И.* Теория самовоспитания / Л. И. Рувинский. – М., 1973. – 270 с.

Bibliography (transliterated): 1. Arhangel'skij S. I. Uchebnyj process v vysshej shkole, ego zakonomernye osnovy i metody / S. I. Arhangel'skij. – M., 1980. – 168 s. 2. Gren' L. M. Rol' samoocinki u formuvanni profesijnoj samosvidomosti studentiv / L. M. Gren' // Suchasni informacijni tehnologii ta innovacijni metodiki navchannja v pidgotovci fahivciv: metodologija, teorija, dosvid, problemi: Zb. nauk. prac'. – K., Vinnicja: 2008. – Vip. 19. – S. 281–285. 3. Gren' L. M. Ja-koncepcija – metodologichna osnova samorozvitku ta samovdoskonallennja studentiv u pedagogichnomu procesi / L. N. Gren' // Psihologija i pedagogika profesijnoj osviti. – L'viv: 2008. – № 3. – S. 191–199. 4. Kochetov A. I. Kak zanimat'sja samovospitaniem / A. I. Kochetov. – Minsk, 1991. – 360 s. 5. Kuli Ch. Chelovecheskaja priroda i social'nyj porjadok. / Ch. Kuli; per. s angl. – M.: Ideja-Press, 2000. – 309 s. 6. Lozovoj V. A. Samovospitanie lichnosti: filosofsko-sociologicheskij analiz / V. A. Lozovoj. – H.: Osnova. – 1991. – 207 s. 7. Osipov P. N. Stimulirovanie samovospitanija uchawihsja / P. N. Osipov. – Kazan': Karpol, 1997. – S. 82–110. 8. Ruvinskij L. I. Teorija samovospitanija / L. I. Ruvinskij. – M., 1973. – 270 s.

Л.Н. Грень

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ УСПЕШНОГО СПЕЦИАЛИСТА

В статье обосновывается необходимость формирования успешного специалиста в высшем учебном заведении. Раскрывается сущность и особенности профессионального самовоспитания. Определена разница между самовоспитанием и саморазвитием. Доказана целесообразность использования Я – концепции в профессиональном самовоспитании студентов.

Ключевые слова: самовоспитание, профессиональное самовоспитание, саморазвитие, самооценка, профессиональное самосознание, Я – концепция.

L. Gren

**PROFESSIONAL A SELF-EDUCATION OF A PERSON OF
THE STUDENT AS A FACTOR OF FORMING OF SUCCESSFUL
SPECIALIST**

In the article the necessity of forming of successful specialist is grounded for higher educational establishment. Essence and features of professional self-education opens up. A difference is certain between a self-education and a self-intelligent. Expedience of the use is well-proven I am conception in the professional self-education of students.

Keywords: self-education, professional self-education, self-intelligent, self-appraisal, professional consciousness, I am conception.

Стаття надійшла до редакційної колегії 01.10.2010